

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXIV-ik évf.

Január—Február 1889.

1-ső füzet.

SZÓZATOK A JÖVŐ VALLÁSÁRÓL.*)

Hol, hol nem olvastam egykor, nem tudom, de megmaradt az enlékezetemben ottan-ottan megújuló élénkséggel egy intelem, melynek magyar fordítását, bár tökélytelent, így adhatom:

„A kinek nincs meg a korával járó esze.
Meg van a korával járó minden baja.“¹⁾

Nem alkalmazom tárgyamra, vagy jobban mondva megválasztására mig egy kis megjegyzést előre nem bocsátok.

Ez az, hogy a kornak a magyarban szintügy mint a francziában — ama mondat eredeti nyelvén — két értelme van ahoz képest a mire vonatkozik. Mondják t. i. vagy az emberről s általában az élőállatról, vagy az emberiségről — ha tetszik — a világról. Mind a kettőt jelzői magyarazzák. Halljuk ugyanis: gyermek-, ifju-, vén-kor az első jelentésében; ó, közép, uj, sötét, felvilágosodott stb. kor a másodikban. Én itt az utóbbiban kívánom értetni s azt a tanúságot, illetőleg biztatást vonom ki belőle, hogy figyelmezzon mindenki a korára s annak jelenségeire, mert ha elmulasztja, kárát vallja.

Szabadjon hasonlattal világositnom a dolgot. Egy természet alkataival rakott tájon járkal vagy pihen valaki és beérvén az általános benyomással, csak annyit érez, annyit itél felőle, hogy szép vagy rut, kies vagy zordon stb. de nem vet ügyet arra, hogy mi teszi kiessé vagy zordonná: egy virágzó rózsabokor, egy zöld pázsit, egy lombos erdő, vízi liliomokkal hínzett tó vagy szeszélyes alaku sziklacsoport; neki csak az egésznek felfogására van szeme és érzéke; a részletek, az egyes vonások nem érdeklik. De eljön másfelől egy tájfestő, a ki nem kevésbé bámulja az egész táj harmóniáját, s a mellett részleteire is kiterjed élénk figyelme. Tessék egybevetni a kettőt!

Nem követem ama gyarló erkölcsü pap példáját, a ki arra inté hallgatóit, hogy ne nézzék azt a mit csinál, hanem hallgassák és tel-

*) Fölvastatott a Dávid F. egyletben.

¹⁾ Qui n'a pas l'esprit de son âge,
De son âge a tout le malheur.

jesítsék azt a mit prédikál. Magam is teljesitem, a mire t. hallgatóimat felszólítám, magam is figyelek az idő jeleire s ezek közt már huzamos idő óta a vallásügy fejlődésére, előre vagy hátra tartó irányára vagy egy szóval fejezve ki: hullámvásárára. Nem lehet el nem ismernünk, hogy a kereszténységre nézve válságos idő mutatkozik, hogy a hullámnak, ha nem az alján, de bizony a süppedő részén látjuk magunkat.

Míg a háborgások csak az orthodoxia és heterodoxia, meg a felekezetek közt keletkeztek és folytak, sőt dühöngtek, azzal nem hogy hanyatlott, hanem még új életre kapott a vallásos buzgalom. Még a se tett sok kárt, mikor a francia National convent a kereszténység megszüntét, jelvényei és intézményei eltörlését decretálta, egy attól merőben független időszámítást és naptárt szerkesztetett s egy új isten, az „ész“ cultusát inaugurálta. Hisz eljárása oly korellenes volt, oly undorodást keltett, hogy nem sokára kénytelennek látta magát „a legfőbb lény“ létét decretálni. De ma, midőn a tudomány — vagy a mit a modern cultura kirekesztőleg annak nevez — kél síkra a kereszténység, sőt deismus és theismus, általában a rationalis theologia ellen, midőn templomok szembetűnőleg üresednek, midőn socialista egyletek manifestumaikban a keresztény vallás erkölcsi intézményeit megtagadják s elenyéztöket, kiküszöbölésüket sürgetik, midőn Páris város municipalis tanácsa a keze alatti ispotályokban az irgalmas nénéket a betegek ápolásától engesztelhetetlenül eltiltja s a népiskolai tanítókat ha tantermeikben „Isten“-t emlegetnek, büntetéssel sőt elcsapással fenyegeti: bizonyára gondolkodóba kell esnünk és az időnek gyanus jeleit kell hogy lássuk vagy legalább sejtjük. Növeli aggodalmunkat az is, hogy a történelemben visszatekintve hasonló jelenségeket fedezünk fel abban a korban, mindőn az „isten orszagát“ kezdték hirdetni Jézus tanítványai.

Akkor is gyengült és hanyatlott szemlátomást a hitrege hitele, sőt nevetség tárgyává tétettek az imádás tárgyai: nem a bálványok, hanem szellemi prototypusaik magok. Lukianos „isteni és halotti dialogusai“ épp oly cynikus gunynyal irvák, mint akár Voltaire akár Parny comicus eposzai: „az Orleansi szűz és az ó- és új istenek háboruja.“¹⁾ Egy tudós hallgató azt mondhatná reá: „Igen, mert Lukianos már a kereszténység második száz évében élt!“ Én pedig azt viszonzom, hogy Aristophanes Kr. sz. előtt 400, Plautus 130 esztendővel a polytheismus virágzóknak látszó korában éltek s tessék elol-

¹⁾ La Pucelle d'Orléans. La guerre des dieux anciens et modernes.

vasni — mind a kettő meg van magyar fordításban — amannak a „Békáit“, ennek „Amphitruó“-ját s meglátják, hogy Jupiter meg Mercurius épp oly tiszteletlenül vannak a színpadra állítva, mint akár a pogány Lukianos beszélgetéseiben, akár a keresztény Tertullianus „Apologeticumá“-ban. A polytheistikus szertartásokat is kezdték ama válságos korban lanyhábban látogatni és inkább a politikai hatóság gondoskodott megtartásukról, mint a nép hova-tovább hülő buzgósága.

Mindezekről hát okmányok maradtak fenn az irodalomban, bármennyire meg is nyirbálta és apasztotta az idő; de egy jövő vallás sejtelméről is fényes bizonytságot teszen a Messiás-monda, vagy ha úgy tetszik, jóslat. Korunkban azonban számos tervezetet, javaslatot, a jövő vallására vonatkozókat birunk szembe állítani s ezek közül szándékozom egy párt, bár röviden és felületesen ismertetni.

Elsőben is az ugynevezett positiv vallást hozom elé, a melynek profétája Auguste Comte, franczia matematikus, a ki 1798-ban született és 1857-ben halt meg. Éltében matematikusból philosophus és ebből vallás hirdető lett. Lássuk miből állott az egyik és miből a másik.

A positiv philosophia nyitját a „három állapot törvénye“ szolgáltatja nekünk. Mi az? és micsoda rejteket nyit a honnan vallás buvjék ki? — fogják kérdeni. Annyi mintha azt kérdenék: „mi az abracadabra vagy más anuletum, melyet a hideglelés nyakába akasztanak és minélfogva gyógyítja ki őt nyavalyájából? ¹⁾ No de nem térek ki a kérdés elől s megfelelek rá a hogy lehet.

A három állapot a következő. A tudásunkat vezérlő fogalmak, a tudományok különböző ágai három különböző változás alakon (phasis) mennek egymás után át, vagyis: az emberi ész a természet jelenségeit három módon magyarázza. Ez a három mód (phasis, stadium, állapot): a theologiai, a metaphysikai és a positiv. Theologiai állapotban leledzik a tudásunk, midőn az észrevett jelenséget vagy a tárgyban rejlő vagy a természet felett létező lény akaratjának tulajdonítjuk. A metaphysikai stadiumban az akarás helyébe a tárgyban feneklő, de attól külön létező erőt teszünk fel. A positiv phasisban mind a benső vagy külső akarat, mind a tárgygyal együtt járni gondolt erő elenyészik és a jelenség magyarázata egy azt megelőző vagy rá következő más jelenséggel való összevetésben, a ténynek egy más általánosabb tényhez való viszonya jelölésében áll.

¹⁾ Eben wo Begriffe fehlen, stellt sich das Wort zu rechter Zeit ein. (Goethe.).

Képzelem; hogy t. hallgatóim egy része úgy áll ezek előtt, mint a régiségbuvár állott most száz éve a hieroglyphék előtt, míg Champollion fel nem fedezte olvasásuk lehetőségét. Világosítsa hát Comtenak egyik angol tanítványa egy példával. „Az opium altat, ez a jelenség (phaenomenon). Az arab megéri azzal, hogy „az Isten úgy akarja!“ Ez a theologiai állapot. A metaphysikus orvos-tudor azt mondja, hogy altató erő van benne, ¹⁾ felette, vagy alatta, mint Luther szerint van Krisztus teste és vére valahol a kenyér (ostya) és bor körül. A mostani physiologus nem is próbálja magyarázni, hanem szemmel tartja és elemzi a szer hatásával járó jelenségeket, kísérményeket csinál velök és más hasonló tényezőkkel egy rovatba osztályozza.

A positiv philosophia utolsó és koronázó fejezete a társadalomtan (sociologia) levén, arra törekszik, hogy ezt is, mint másnemű ismereteinket átvigye a harmadik állapotba, — hogy a társadalom jelenségeit a theologiai és metaphysikai fogalmak uradalma alól kiszabadítván, törvényeinek azt a tudományos vizsgálatát vigye bé közikbe, a melynek köszönhetjük a physikát, kimiát és physiologiat. Igy fog alakulni a társadalom physikája, mely a társadalmi tények feltételeiből és viszonyaiból állandó és két meggyére oszlik, u. m. a súlyegyenletre (statika), mely a rend törvényeit és a mozgástánra (dynamika), mely a haladás törvényeit tartalmazza. Világosítsuk ezt is példával. Míg az emberek elméje a theologiai állapotban volt elfogulva, a politikai eseményeket az istenek akarásával magyarázták és a politikai tekintélyt (auctoritas) az isteni jogra alapították. A metaphysikai állapotban a politikai tekintély alapját a nép felségében (souverainité) keresték és a társadalmi tények magyarázatát a természeti állapottól való eltávozás költött körülményeiben.

Mikor a positiv módszer kellőleg és teljesen lett alkalmazva a társadalomra, mint a physikában és a kimiában van, a társadalmi tényeket végelmezésben az ő egymáshoz való viszonyaikra fogják kifejteni; nem kutatják mint eddigelé az okokat, hanem a társaságbeli létezés feltételeit. Mikor arra a polczra leszünk feljutva, tudásunknak nemcsak egy részére, hanem egészére lesz felütve a positivitas

---

¹⁾ „Dic mihi causam et rationem quare
Opium facit dormire?
Quia est in eo
Virtus dormitiva
Cuius est natura
Sensus assoupire. (Molière, Mal. imag.)

vagyis a tudományosság bélyege, s fogalmaink a tudás minden részében egyneműek lesznek. A nagy nyereség ebben az átalakulásban az, hogy az emberi elme az összeütköző módszerek és egymás ellen tö.ő fogalmak időt és fáradságot vesztető surlódása és háborgása nélkül fog a tudásra törekedni, a nevelés újjászületni és a társadalom az egyetlen szilárd alapon — a pozitív philosophián — újonnan szerveződni. Ime, mily szép dolgokkal biztat Comte, ha szavára hallgatunk.

De a társadalomtan szükséges és kellő volta megbizonyításán kívül van a positivismusknak még egy más feladata is. Az, hogy kimutassa, hogy a tudományok azon egy törzsök élő fának az ágai; az, hogy megadja a tudománynak az eddig elé csak a philosophiára korlátolt egyetemiséget és általánosságot egyfelől s a philosophiának a tudomány szilárd alkatát másfelől.

Első lépés ebben az irányban a tudományos módszer és pozitív tudás elrendezése s következtében a tudományok osztályozása.

A kiinduló pont az, hogy a tudás kétféle: szemlélődő (speculativ) vagyis elméleti és végrehajtó (practicus). Az utóbbi ággal a positivismus nem vesződik. Az előbbi vagy elvont (abstract), mely a jelenségeknek azokkal a törvényeivel foglalkodik, a melyek minden kigondolható esetre érvényesek; vagy alkalmazott (concret), mely neve jellemzi a működését. Az alkalmazott tudomány tárgyakra és tényekre, az elvont az eseményekre, a tények folyamára vonatkozik. Ilyes párok: a physiologia és a zoologia, a kimia és az ásványtan: az első rendbeliek abstractak, a másodikok concretek. A pozitív philosophia csak az elvontak módszerét és tudását akarja újonnan szervezni egy nagy egészszé. A szervezés elve az, hogy a tudományok egyikének a másiktól való függése a jelenségek hasonló függésének felel meg. Számba kell tehát venni mind a jelenségek tárgyas, mind felfogásunk alanyias függését. A különösebb és bonyolultabb jelenségek az általánosabbaktól és egyszerűebektől függenek. Annálfogva a tudomány a tárgyaknak legáltalánosabb tulajdonságaival kezdi eljárását és fokozatonként megy át a bonyoltabban szerkesztettekre. Ugy, hogy minden tudomány az őt megelőző tudomány igazságait magáévá teszi s aztán a saját magáéival szaporítja. A tanok sora vagy mint Comte nevezi a tudományok hierarchiája ez: 1. matematika (számтан, terjedtségтан, súlyegyen- és mozgástan); 2. astronomia; 3. physika; 4. kimia; 5. physiologia; 6. sociologia. A sornak mindenik tagja, ugyszólva legközelebbi faja az előtte valónak (specialisabb mint

az), mindnyájok tényeitől függ s nálok nélkül nem lehet teljesen megérteni.

Mindenikök mielőtt a positiv polczra jut a theologiai dogmák és metaphysikai áleszmék (fictio) uralma alatt leledzik s a mindnyájokat tetöző társadalomtan, minthogy legutoljára kerül reá a sor, leghosszabban is marad amaz elavult állapotban.

Ugy de — mondják t. h. — ha a sociologia az utolsó és mindenikök felett van, tehát a vallástan nem haladhatja meg? Amazok közt sem hallók a nevét, tehát Comte nem ismeri el tudománynak.

Mikép ígérhette hát felolvasó, hogy positiv vallásról fog nekünk beszélni?

E biz egy kicsit csodálatos; de lám a való olykor meghaladja a valószínűséget. Történnek az életben oly események, melyeket ha regényben olvasnánk, nem tartanók hinni valónak. Hogy Comte a theológiát kiküszöbölje s mégis vallást alapítson, bámulni való ugyan, de könnyen megmagyarázhatni abból, hogy a theologia, istenről való tudomány, a positiv vallás pedig istent nem ismer. De hogy az, a mit helyébe és cultus tárgyául állit, u. m. az emberiség (humanitas) eszméjét, azt a metaphysika kiküszöbölésével nem lehet megegyeztetni. Mert az ő „emberisége“ ideal s a positivisták nyelvén: „ábránd és költemény“. Az hát igazán bámulandó, és csodálkozott rajta nem csak a korabeli nagy közönség, a mely eddigelé munkáit felfalta — hat kötetes műve kevés esztendő alatt négy kiadást ért — hanem tanítványai serge is.

Áz utóbbi azonban tulment a bámuláson és meghasonlott magában. Azok, a kik a positivismushan merő tiszta materialismust láttak, az új vallás felállitásakor odahagyták mesteröket és csupán addig nyilvánított tanaihoz ragaszkodtak, a mit tett az olvasó közönség legnagyobb része is.

Egy más része ellenben nem szünt meg mestere szavára esküdni s egyházat alkotott az új vallásnak. Az egyház egyik tagja következöképp kísérti meg magyarázni a csudát, az erős logikájú Comte-nak látszatos következetlenségét:

„Elsőben is egyetemes tanná (doctrina universalis) kellett átalakítani a tudományt.“ (Miképp? azt igyeksztem ismertetni néhány rajzvonással a fönnebbiekben.) „E meglevén az erkölcostant s intézményeket kell azon alapokon újjá alkotni. . . Csak miután az egyetemes véleményeket alkototta újra az által, hogy az alsóbb tudományokkal eszközölt meggyőződéseknek szerzett szilárd állandóságot, azután foghatott az erkölcostan és intézmények reformatiojához. Ámde

ez az újabb mivelet a philosophusnak magának erkölcsi átalakulását tételezte fel, a mi érezte vele a cselekvények összrendező elvét, valamint elméje fejlődése fedezte fel előtte a positiv módszer általános jellemét.

Ily változást a mi philosophusunkban csak egy asszonynak mélyen becsült befolyása eredményezhette. Csak egy szellemi adományokkal gazdagon felruházott asszony gerjeszthetett benne oly magasztos szenvedélyt, mely megtisztítsa őt a forradalmias benyomásoktól s megismertesse vele a fenséges lelkesülést, melyről addigélé azt tartották, hogy kiváltságosan csak a theológiából veheti eredetét. . . Ez a hathatós segítség pedig okvetlenül szükséges vala, mert az emberi cselekvények szabályozása mindenek felett az érzelemtől függ: ez teszi fel a kérdéseket, melyeket az értelem kell, hogy megfejtсен; e kormányozza a tevékenységet, mely a szándékot végrehajtsa.

„El kell ismernünk, hogy valamint a tudományos philosophia alapítójának, a maga személyében kellett felmutatni az elméleti teljesség első példáját, úgy az emberi erkölcsan alapítójának is maga személyében kellett elémutatni a gyakorolhatóknak s gyakorlani kelőknek állított erények mintáját. A metapysikusok gyarló önhittsége képzelheti, hogy egy magába szállott, minden külső befolyásokat nélkülöző ember oly átalakulás tárgya birjon lenni. De a kik tudják, hogy a bensőnek a külső szolgál táplálékul, ösztönzőül, s igazgatóul, azoknak nincs kétségük benne, hogy senki is, ha nem léel egy mély szerelmet gerjeszteni (inspirálni) bíró tárgyat, nem tapasztalhatta mire és mennyire vihet az altruismus. (Jegyezzék meg egy előre ezt a szót t. h. mert ezen fordul meg az ügy.)

„Azok előtt világos, mint a napfény, hogy csupán csak egy kivételes asszony ¹⁾ alakithatta át a tudományias philosophia alapítóját azzá a törvényhozóvá és erkölcsanárá, a melyet a világ mostani helyzete és állapota megkíván.“

Ezzel tisztába jöven, most már átmehtünk az egyetemes vallás (religion universelle), mint Comte nevezi, ismertetésére.

---

¹⁾ Az asszony neve: Clotilde de Vaux, szalma özvegy. Comte 1845-ben ismerkedett meg vele. Barátságuk csak esztendeig tartott, az asszony halála szakította félbe. A főmunka, melyben az új vallást írja meg: „Positiv Catechismus, vagy is az egyetemi vallás summás kimagyarázása. Tizenkét beszélgetés egy asszony és az emberiségnek egy papja között.“ Az „asszony“ alatt Clotilde-ot kell érteni.

A positiv vallás alapját Comte a sociológiájában vetette meg. Én is hát azzal kezdem az előadását. Azt az elvet hangoztatja, hogy a társadalom szervezését sem nem a politikai gépezet változtatásával s a vagyon egyenletes felosztását sürgető lázas mozgalmakkal, hanem csak az erkölcsiség fejlődésével lehet eszközölni. Minden valódi haladást erkölcsi átalakulásnak kell megelőznie. Az erkölcsi legfőbb parancs abban nyilvánul: „másért élj!“, melynek elfogadásában és teljesítésében áll az „altruismus“. Mind a társasági mind a magános élet célja a legyen, hogy a lehető legnagyobb mérvben és terjedelemben biztosítottassék a társadalmi érzés diadala az önszeretet felett: azaz győzze le az altruismus az egoismust. Ez a társadalmi lét újjászületése (regeneratio) kulcsa, valamint kulcsa az oly egyéni életnek, mely azt miveli, hogy minden erőnk szabadon és vesztegető surlódás nélkül működjék össze egy közös célra. Az altruismus tulsúlyát az ember természetében létező legerősebb hatalom, az érzelem vagyis a sziv eszközli, ennek rabias, hanem önkéntes szolgálja legyen az értelem s a positiv rendszer feladata ezt a viszonyt az új vallásban is általa helyreállítani, úgy hogy a világegyetem külső rendjéről való minden fogalmaink összhangzólag olvadjanak össze. Az altruismus felsőségét minden időben csakis vallás biztosította, s ezentul is az fogja biztosíthatni. De nem biztosították eléggé az eddigelé létezett vallások, melyeknek positiv szempontból való kritikáját elfogják engedni nekem t. h. A helyett kísértünk meg jellemezni, miképp teljesíti az új vallás az ő feladatát.

Alapja egy kívülünk létező erőhatalom, mely egész életünk teljes alájarendelését követeli: t. i. a mult, jelen és jövő „emberiség“ (humanité), a positiv állapot „Nagy lény“-e (Grand-Être). „Ennek rendeltetése (destin) — Comte-ot idézem — „az, hogy az egyetemi nagy rendet, ennek törvényei szerint untalan tökélyesítse. Ez a tagadhatatlan gondviselés (providentia), sorsunk legfelsőbb rendezője, a természet folyamában indulataink, gondolataink, cselekvényeink közös középontjává válik. Ezt a Nagy lényt, jóllehet világosan felülmulja és meghaladja mind az egyes, mind az összes emberi erőt, az ő szükségképpi alkata és sajátyszerű működése szolgálja irányában a legigazibb rokonszónvvel ruházza fel. A köztünk legutolsónak is lehet és kell arra törekedni s azzal biztatni magát, hogy azt a lényt fentartja sőt javítja. Közös és magános tevékenységünknek ez a természetes tárgya határozza meg létezésünk többi részének igazi, általános jellemét, mind érzelemben, mind gondolkodásban és egész valónkat arra kell szentelnünk, hogy szeressük és megismerjük a mi

gondviselésünket a végett, hogy az eszközöknek, melyeket nekünk adott, bölcs használatával szolgáljuk őt igazán.“

Nós hát a ker. vallás egy pár merész vonáson kívül nem éppen azokat tulajdonítja az isteni gondviselésnek? Ez vitt reá egy kritikust arra az értelmezésre, hogy „Comtismus a. m. Catholicismus Isten nélkül“, mire egy positivista azt viszonzta, hogy „nem, hanem: Catholicismus meg tudomány.“ Hogy tudomány-é az, ha az Istenség valódi és létét befoglaló eszméje helyett egy csinált — igazabban költött fogalmat állítunk, a melynek csak anynyi valódisága van, a mennyi bármely elvont (abstract) fogalomnak, azt ezuttal nem vitatom. Annak, hogy az idézett értelemben az általánosabb kereszténység helyett „Catholicismus“ áll, az a magyarázata, hogy Comte az ő vallása formulázásában emettől kölcsönzött cultusi részleteket, trinitast, szenteket (t. i. a humanitas történelmében magukat érdekesített embereket és asszonyokat, kiknek nevei foglalják el a positivista naptár lapjait) és látványos szertartásokat.

Papjai is vannak az új vallásnak; de nem kell, hogy legyen se vagyonuk, se practicus hatalmuk; nem parancsolnak, hanem csak tanácsolnak. Tekintélyök a rábeszélésen s nem erőn alapszik. A vallás pozitívá s a társadalom iparossá válván, az egyház befolyása az államra igazán szabaddá és függetlenné lesz, a mi nem volt úgy a középkorban. A papság hatalma az embernek s természetnek kiváló ismeretében gyökerezik; de ehhez az értelmi kitünőséghez erkölcsi hatalomnak és bizonyos jellemi nagyságnak is kell járulni, mert ezek nélkül az értelem ereje s a műveltség teljessége nem nyernék meg a kellő bizalmat. A papság működése ilyes nemű: rendszeres felügyelés a nevelésre; tanácsadó befolyás a köz- és magán élet minden fontos tetteire; összeütközés esetében választott bíróság; prédikálás, melylyel eszébe juttassák a népnek az általános és egyetemes összhangzás elveit, melyeket az élet bajai és foglalkozásai könnyen elfelejtetnének; a társadalom kellő osztályozása, elrendezése; a vallási szertartások végrehajtása. Megemlítem még, hogy Comte különös figyelmet fordított az asszonyi nem helyzetének emelésére a társadalomban. A nyilvános (publique) élet működésétől gondosan elkívánta ugyan záratni az asszonyt, de a politikaiaknál fontosabb teendőkkel gondolta megbízatni. A háznép (famille), mely a positiv szervezetben felettébb fontos elem. arra szolgál, hogy az asszonynak a férfira való befolyását a műveltség legmagasabb fokára emelje. „Az asszonyok — írja — miuthogy a szeretet indulatában felsőbb fokon állanak, alkalmasabbak arra, hogy az értelem és tevékenység hatal-

mát az érzelemmel mérsékeltebbé és annál fogva természetes közbenjárók az „emberiség“ és az ember között. A Nagy lény reájuk bizza az erkölcsi gondviselést, általuk tartván fenn az egyetemes szeretet egyenes és állandó gyakorlását, melytől oly gyakran elvonják az élet gondjai s szórakozásai a férfiakat. A mellett, hogy általában meg van minden asszonynak az a befolyása minden férfira, melylyel őt az emberiséghez kapcsolja, ezen szolgálat oly fontos és oly nehéz, hogy külön mindenikünknek amaz angyalok egyikének erkölcsi vezérlése alá kellene megbizva lenni, hogy úgy szólva felelős legyen róla a Nagy lény előtt. Ez az erkölcsi tutorság három jelleget öltethet: az anyáét, a feleségét, a leányét, mindeniknek levén különböző módosításai, melyekről más helyen szólottam.

Mindezen szép dolgok ellenére az új szerkesztvény sem az ó vallás hiveinek sem a „freidenkerek“-nek nem tetszett s mind a közmondás mondja: „két szék közt a pad alatt maradt.“ S még ezt a zugot sem bírja osztatlanul. Mert mint fönnebb is említém, a pozitivistáknak csak egy része fogadta el a mester tervezte-vallást. Ez a csoport elég kicsiny léteire is alkotott egyházakat, melyek közül egynek a szabványai kezembe jutván ezennel közlöm. Az egylet neve:

„Positivistá Közepont Braziliában.“

Czélja: az emberiség vallása terjesztése (propagation) szó- és írásbeli működéssel és példaadással.

Erkölcsi alapja: A pozitivistá középontnak és fiók-egyleteinek minden tagja, minden megszorítás nélkül elfogadja azokat az igenleges és nemleges kötelmeket, melyeket vallások eléjük szab.

Mindnyájan felfogadják ünnepélyesen, hogy magukat véleményükkel megegyezőleg viselik s egész lélekkel annak szentelik, hogy a proletariátust¹⁾ a mai társadalomba bekebelezik, mi t. i. a pozitív működés rövidbe foglalt tettes irányja.

Világosabban és részletesebben mondva, felfogadják:

1. Rabszolgát nem tartanak, ennek a szörnyűsége (monstrueux) birtoknak semminemű alakjában.²⁾
2. Nem fogadnak el semminemű hivatalt, míg az átmenet korszaka tart.
3. Nem vállalkoznak akadémiai³⁾ működésekre, sem felsőbb is-

¹⁾ Ezt a szót ezen a Csiki G. drámájával keltett, merőben hamis értelemben kell venni.

²⁾ Az egylet keletkezésekor még nem volt eltörölve a rabszolgaság Braziliában.

³⁾ A szó legtágabb értelmében.

kolákbeli tanításban, sem tudományos vagy irodalmi társulatok tagjaiképpen.

4. Nem vesznek részt sem a mindennapi, sem hosszabb időszaki journalistikában s nem huznak semmi pénzbeli nyereséget (profit) kiadott vagy adandó műveikből.¹⁾

5. Bárminemű kiadványaikat nevök aláírásával s a szükséges adatok megjelölésével látják el és erkölcsi s törvényes felelősséget kell éreztök vállalniok.

A ny a g i a l a p j a: A pozitivista középpont anyagi léte egészen csak tagjainak és mindazoknak, a kik nem ragaszkodnak ugyan teljesen tanaikhoz, de mégis azt hiszik, hogy újjá születtető törekvéseikben segédkezet kell nyújtaniok, szabad hozzájárulásán nyugszik. A hozzájárulásnak nincsen semmi kiszabott dija, kiki erejéhez és kedvéhez képest vehet részt benne.“

Ime igyekeztem megfelelni annak az örök érvényű mondatnak is „az ő gyümölcsökről ismeritek meg őket“ (Máté 7, 16.) Egy más szózatot veszek elé, de a melynek megbeszélésével e mai napon adós maradok s adósságomat a „Keresztény Magvető“-ben fizetem le.*)

DR. BRASSAI SÁMUEL.

---

¹⁾ Annak a könyvnek, melyből a szabványokat kiirtam, (Philosophie chimique par K. Texeira Mendes. Rio Janeiro. 1887) a czimlapjára ez van nyomtatva: „Distribution gratis.“ (Ingyen osztatik széllyel.)

*) Kérjük! mielébb, Szerk.

A TORDAI UNITÁRIUS ALGYMNASIUM IGAZGATÓI 1576—1888.

Az unitáriusok gymnasiumai közt fontos missiot teljesített az ó-tordai is. Ezen gymnasium és rectorai történetét a mult százév közepéig rövidebben-bővebben megírta Kénosi T. János, ezen gymnasium általa kezdett matric.-ban és Uzoni F. István az ő Hist. Eccles.-ban. ¹⁾ Én a rectorokat számlálom elé és pd. több oly nevet közlök, melyek egyiknél sem fordulnak elé, ugy hogy e névsor jóval teljesebb, s minthogy eredeti forrásokat is használtam, több adatukat kiegészítem és kiigazítom.

Hogy Tordán a hitujítás előtt is lehetett valamilyes felsőbb iskola: azt azon számos Tordai nevü ifjakkból is következtetem, a kik a XVI-ik százév elején pl. a krakói egyetemen tanultak. ²⁾ Az ekklával együtt kétségekivül az iskola is unitáriussá lett 1566-ban. Ki volt ekkor a rector, még eddig ismeretlen; az idő hullámai talán ezt is felszínre vetik. Ez iskola mellett 1857-ig csak egy tanár volt, kinek rector — ma igazgató tanár — volt a czime; mellette voltak változó számu köztanítók, 1774-ig az ottani nagyobb diákokból, azután a kolozsvári colleg.-ból küldött — papi állomásra várakozó — végzett diákokból. A rectorok szintén a legjelesebb diákokból — kolozsvári iskola főnökökből — tétettek. 1857-ben 4 r. tanári szék szerveztetett. ³⁾ A 4 elemi osztály után következett öt gymn. osztály, honnan a VI-ik oszt.-ba Kolozsvárra mentek a tanulók. E gymn. 1878-ban az állammal kötött 20 évre szóló szerződés mellett polgári isk. lett.

---

¹⁾ E matric. megvan a tordai gymn. könyvtárában; az Uzoni Hist. Eccles. I. II. pd. Kolozsvárt a Vallásközönség levéltárában. Ennek Kozma M.-féle I—VI. köt. kolozsvári colleg. könyvtárában az eredeti kéziratokban.

²⁾ A krakkói egyetem magyar tanulóit 1493—1539 lásd Archiv des Vereins V. köt. 1861. 115—118. l.

³⁾ A 2. 3. 4-ik tanári széket — az egyiket a helybeli papsággal kapcsolatban — az E. főtanács 1857—37. sz. a. állította fel.